

Lyukasóráim

1. Bágyon már-már annyira az Erdélyi Érchegeység hóna alá húzódott, hogy alighanem még egy toppanással annak háta mögé kerekedne. Neves koponyák igazán ritkán fordultak itt meg. Ha jöttek, katonának való legényekért vagy szolgáló lányokért jöttek. Ha nem ezért, akkor széndéért a fejedelem szekerebe, borért a püspök asztalára. Hunyadi János csak egyszer állott meg a falu utolsó házánál, szavára 300 talpas jobbágy-ivadék máris kiegyenesítette L-ben álló kaszáját. (Azóta is nagyobb becse van kaszának, élesen vágó kacornak itt, mint a lelkeket inkább dédelgető tudományoknak.) Életre menő harc (és néha virtuskodás) meg életet adó munka hátországa e vidék hosszú fonatján az éveknek... Mégis nagynéha eszünkbe jut egy-egy híresebb fegyverkovácsa, gazdája, sírkőfaragója, molnára, jóhangú kántora vagy paptanítója. A Homoród mentéről elszármazott Kénosi Tózsér János nevét is már csak foszladozó okiratok emlegetik. Hogy mi ösztönözhetette elfogadni a bágyoni paposkodást-tanítóskodást, hogy miért választotta kolozsvári oratorok helyett eldugott falu nebulóinak a nevelését, nem lehet tudni. Talán a pestis vagy az ugyanúgy élő németesítés elől menekülhetett? (Mert valamelyiknek mindég nem-et tudott mondani e környék. Akkor volt jó a termés, ha mindkettőnek nem-et mondott.) Az biztos, hogy az anyanyelvű tanításnak ez a korai harcosa (Bessenyei György erdélyi kortársa!) elképzeléseinek, szép terveinek talajt keresett, termő talajt, Aranyosszéken. Kapott-e? Szivályos vidéken vajmi keveset. De annyit igen, hogy a Torockószentgyörgyön dolgozó Uzoni Fosztó István most — 1770 táján vagyunk — készül a egyháztörténetéhez az erdélyrészi unitárius írók könyvtáiról szóló dolgozatával érdekes adatokat szolgáltatthasson. Kénosi „rector urunk“ nem korbácsütéseket osztogatott a tudományokra fogékony falunak (épp az idő táján váltja fel iskoláinkban a korbács a botot), de annál több nemes „tudósságot“. Hogy századok tanulhassanak belőle... Könyvek fölé hajoltatta parasztyermekek fejét, vagy gyümölcsfákat ojtott; prédikált, temetett, hogy utána féltett irataiban kotorásszon, könyvét írja. Iskola és közművelődés így kapcsolódhatott össze már akkor is. Idők mostohasága s avatatlan kezek szórták szét munkáinak nagy részét. (Az erdélyi nyomdákrol dolgozatot írt.) Jegyzeteinek egyik hányada Uzoni Fosztóhoz, majd annak Kővenden paposkodó fiához került, a 48-as forrongásokat túlélte anyag pedig Kolozsvárra levéltárakba. A munka hátországnak szellemi tartaléka volt s maradt, mert környezete még ezt sem igényelte. Nevét elfelejtették, akár egy sírkőfaragónak vagy jóhangú kántornak.

2. Százegynéhány évet ugrottunk, s viz is magával szekeresünk. Tyű, hogy hájt! Csak ott állunk meg — mondja —, ahol istenhoztával fogadnak. Az ott a Szamos? Igen. Látom, csakugyan, a Szent Mihály-templom, ott, a sátrak gyűrűjében... Miért álltunk meg, szekeres?! Mert köszöntöttek. S máris úgy elvegyülünk a keménykalapos civisek között, mint y az ábécében. Látod, bök övön társam, jókor érkeztünk. Tanári Kört ül a város nagytiszteletű diplomás közönsége. Nem értem! Szóval úgy képzeld, mintha amolyan — modernebb kifejezéssel élve — tanári klubféleség lenne ez... Hivatalos szervezet? Fenét. Tetszés szerint járnak ide, még a maturandusok is látogathatják, hogyha tanáraik javasolják. Tudós dolgozatokat mutatnak be, vitatkoznak, veszekednek is, hogy utána a biliárdasztal körül egymás arcába mosolyogjanak. Értem!

Szakmai továbbképző — buggyan ki számból a fejenütött szó... Egyfajta „rösziklás”. Társam helybehagyóan ütött nyakon. És az ott? A kolozsvári Tanári Kör megalapítója, a szigorú és mindig szervező Kuncz Elek. Első kolozsvári tankerületi főigazgatónk. (Elnézem. A folyosó egyik szögletében áll, balázsfalvi román kollégájával beszélget, kopottas fekete kabátja zsebéből füzetnyi vastag könyv látszik ki. Nemrég megjelent pedagógiai munkája. Tekintete szinte simogat.) Figyeld tovább! — térít vissza gondolataimból útítársam — szekérre ülünk azonnal, úgy látom. (És jól látta. A kis öreg kisurrant, valamit hagyakozott „szárnysegédjének”. — Hű, most valóban főigazgatói komorság ülte az arcát! — Majd elutasítva a porta előtt várakozó konflist, a belső vár falai mentén hazasietett. Láttam, ahogyan a Görögtemplom utcai hosszú, hatméteres szoba nagy asztalától szétrebben a kilenc anyátlan gyermek, velük a szomszédlány, Sárrika, és egy szegény színészno nyurga fia, Géza, a későbbi Nyugat első nemzedékének Laczkó Gézája. Könyveik mellett csak kuncogni mernek, nehogy az Apa a „komolyság” mögé lásson, s a két Kuncz-fiú — Ödön és Aladár — éppen beleszorult a paplanhuzatból összefércelt háromkirályok-ruhába, a papírzsák-korona Dédi [Ödön] homlokára izzadt...) Pillanatok múlva Zilahon voltunk — fótanfelügyelőnk nyomában. Szekerünk bele-beleakadt az erdélyi dombokba, fenyők mosták tengelyeit útközben. Istenhoztával fogadtak a térdnadrágos diákok; kalapemeléssel (vaskalappal talán, mert súlyosaknak néztek ki) egynéhány tanár. Belépünk az osztályba. Nézem itt az első padban ülő tanulót. Barna arca szomorúan sima, homlokát ujjnyival megnyújtja rövid haja, szépen félrefésülve, mintha most tette volna el csontfésűjét. Ki ez? Atnéz tanára felett, még az iskola felett is át... Ki tudja, hová? Vajon ki ő? Mint hogyha apám nézése lenne. Mégse. Pedig mivelnek is sokan meláznak így, csak hogy a gondokat isten villája szórja halomra ennek a gyereknek a szemében. Ki ő? Megvan! Csak ő lehet, egyedül ő. Aki holnap-holnapután barátjaul fogadja a játékos Kuncz Aladárt, a szeplős Laczkó Gézát, és — szinte kedvtelésből (óh, isteni kedv!) — irodalmat csinálnak... iskolákon kívülre szólót. Ady Endre! Igen, a tanár névsorolvasásából már bizonyosra tudom. Kuncz Elek belemosolyog a barna szemekbe, miközben — megsértve-megszegve saját szigorúságát — szétbontja a helyi lap egyik friss példányát... A kisdíák tekintete makulátlan, akár a reggeli fenyves. Padján fehér lapok, millió beíratlan lap... Szekerünk megmosottan érkezett haza, tele beíratlan papirokkal. Kiosztottuk a várakozóknak. Azok kirakták ablakaikba, s a világnak mutogatják.

3. Iskolánk ablakai március végétől állandóan nyitva voltak. Az utca ilyenformán gyakran beleszóllhatott tanításunkba. Akkor is, amikor ez a kis eset történt. Második voltam. Aznap már három óránk csúszott el: egyik, a számtan, csukamájolaj-osztással szépírás helyett pucérra vetköztettek, s gatyakor-cainkban vizsgálódtak, most meg oltanak (a háború hagyta nyavalyák ellen oltani „ótotlak” eleget), akár pezsdülő csemetéket. Elemóziás tarisznyáinkat kiraktuk a nyitott ablak párkányára. Mozgalmas nap lévén, étvágyunk sem volt enni, eszünk majd énekórán...

Népdalokat dúdolgattunk. És zengett az osztályterem. Néha-néha bekiáltott valaki az ablakon: „ne siess, add meg a módját!”, vagy maga is dúdolt velünk... De ilyen énekóra, mint ez, egy sem volt — előtte sem, azóta sem. Tanítónk felírta már a kezdő sorokat, mondogatván felhangosan, hogy füleken keresztül is lelkekhez juthasson. „Nem idevalósi születésű vagyok én, Messi földről idevándó...” S hirtelen az ablak alatt hegedű húr-

jat pendültek meg, mély férfihang vitte a sohasem hallott dallamot, szállt, szabadon, akár tavasszal kertek füstje, s szomorkásan, mint töröttszárnyú madarak szoktak. A kövendi bolond tanító volt. Mindenki ismerte. Fehérre kopott kabátját mindég a szél porolta, míg Aranyosszék falvait járta féldecikért, darabka kenyerekért. Az értelmet már kiverték a gyűlölködés bestiái — első-ízben a vaspárdisták, majd mert még mindig énekelt, a német vaskeresztesek —, de a láng még ott csillogott szemében. Tiszta óráiban nagy terveiről beszélt utasoknak (legtöbbször úton volt), falusi főiskolákat emlegetett, mint valamikor Apáczai Csere, Bágyonba nyomdát tervezett. Amikor fájdalmai utolérték, csak énekléssel tudta gyógyítani. Mint ahogy most is. Harmadszorra ismételte, az osztály vele énekelt — madarak kedvével, fenyők tisztaságával... S utána eltűntek az ablakokból rakott elemóziás tasakok; a kövendi „bolond tanító” — nevét nem jegyeztem meg — megint jóllakatott. Másnap, harmadnap este földekről, kocsmából hazaverődő legények dúdoltak. Egyik-másik szava nem talált, mással pótolták, alakítgatták. Mintha tán így szebben is hangzott volna...

4. Bartók dalai csendültek föl az enyedi Bethlen-kollégium 350. életévét ünneplő diákok száján. Valahol ott danolászott a kövendi bolond tanító, boldog lehetett, hogy találkozott Apáczai Jánossal, megbeszélni dédelgetett tervüket... Az Órhegyről visszapillantott Kőrösi Csoma; Vásárhelyi Tőke István minket keres, hogy átadjuk pecsétes levelét Uzoni Fosztónak... Míg a Költő beszél, megindulunk fel a hegyre. Jön Kemény Zsigmond, Kuncz Elek, Áprily, Szentimrei, Sütő és ezer fehéringes diák... Nem megy úgy föl a hegyre egyik sem, hogy vissza ne nézne a nagy udvarra... Ősz fejek keresik, köszöntik egymást. Szervusz — szólal meg valaki —, be megváltoztál!... de mondd meg, hogy hívnak, ki vagy?

Egymást megtalálni néznek össze tanítóink.

Szabó István

A felnőttek védelmében

Visszaemlékezés. Iskola... rosszul szellőztetett osztályok levegője: petróleummal átítatott padló bűze, testkigőzölgés és szűrős krétaszag keveréke. Kellemetlen a szaglás-émlék, jelképe a pszichikai emlékezésnek. Az én iskola-émlékem kínos, nyomasztó. Ebből felbukkan, talán az egyetlen emberi hang, S. A. néni, az irodalomtanárnő.

Látószög kérdése, ahogyan a gyermek szemében a felnőtt világ jelenségei megnövekednek, hangsúlyozódnak. A felnőttek ezt már nem tudják. Alapélményem a kiszolgáltatottság, a megalázottság. Súlyosbítja a jelenséget, hogy mindig jó tanuló voltam, könnyedén győzve az anyagot, legfönnebb a sok olvasás következtében nagyon unatkoztam az iskolában. Tehát semmiféle kirívó konfliktusom nem volt. Ha túlságosan jól sikerült egy fogalmazás vagy egy rajz, meggyanúsítottak: „ezt nem te csináltad”. Nem hitték. Nem hittek a gyermeknek. Két ellenséges tábor: felnőttek és gyermekek.